

ס י מ ן כ ג

כניסה מכוונת לפיקוח נפש הדוחה שבת

א. מחלוקת הראשונים בביאור טעם איסור ההפלה לפני שבת

איתא בשבת (יט ע"א): "ת"ר: אין מפליגין בספינה פחות משלושה ימים קודם לשבת. במה דברים אמורים? לדבר הרשות, אבל לדבר מצוה שפיר דמי. ופוסק עמו על מנת לשבות ואינו שובת, דברי רבי. רשב"ג אומר: אינו צריך. ומצור לצידן אפילו בע"ש מותר", ע"כ. ובביאור טעם האיסור להפליג בספינה שלושה ימים קודם לשבת נאמרו כמה דעות בראשונים. לדעת הר"ח (הובא בר"ף וברא"ש שם) הוא משום איסור תחומין, ואין האיסור אלא רק כשהספינה מתחת לעשרה טפחים ורק מחוץ לתחום. לדעת התוס' (שם ד"ה אין מפליגין), הוא משום גזירת שט, וכן כתבו התוס' בשם ר"י בעירובין (מג ע"א ד"ה הלכה). לדעת הרשב"ם (הובא בתוס' שם), הוא רק אליבא דבית שמאי האוסרים להתחיל מלאכה מערב שבת שנגמרת מאליה בשבת. לדעת הרמב"ן (הובא בריטב"א בשבת שם ובר"ן שבת ז' ע"ב בדפי הר"ף ד"ה ת"ר), הוא משום שהנכרי עושה מלאכה עבור ישראל, וקודם שלושה ימים אינו נראה כשלוחו. ולדעת הר"ף (שם) והרמב"ם (הל' שבת פ"ל ה"ג), הוא משום עונג שבת, דעד שלושה ימים ההפלה גורמת לצער גדול, ולאחר מכן הוא כבר מתרגל ואין בכך משום ביטול עונג שבת.

שיטת הרז"ה שנראה כמתנה לדחות את השבת

אמנם הרז"ה (שם ע"א ד"ה והא) כתב וז"ל: "ולי נראה טעם אחר, בין בזו בין במה שאמרו אין צרין על עיירות של נכרים, דכולהו מקום סכנה הוא, וכל שלשה ימים קודם לשבת קמי שבתא מקרי, ונראה כמתנה לדחות את השבת, מפני שאין דבר שעומד בפני פיקוח נפש. והוא הדין להפריש במדברות וכל מקום סכנה שאדם עתיד לחלל בו את השבת", עכ"ל. ומבואר מדבריו, שיש איסור להיכנס לספינה בג' הימים הסמוכים לשבת, אולם קודם לאותם ג' ימים אין איסור. ובעל כרחנו צריך לומר שהאיסור הוא רק מדרבנן, שהרי מדאורייתא לא היה מקום לחלק בין ג' ימים ראשונים ובין ג' ימים אחרונים, וגם לא היה מקום לחלק בין

תקכ

מצוה ובין דבר הרשות. וגם מהלשון "נראה כמתנה לדחות את השבת", משמע שאלבא דאמת אין הוא מתנה ממש לדחות את השבת, ורק מחמת שהוא נראה כך יש בדבר איסור, ופשיטא שלא שייך איסור כזה מדאורייתא. ויוצא אפוא, שמדין תורה ניתן להכניס עצמו למצב שבו יהיה מוכרח אחר כך לחלל את השבת מפני פיקוח נפש.

שתי הבנות בגדר דחיית שבת מפני פיקוח נפש

והנה, בדיני התורה מצינו שני סוגי דחיות. מצינו דחייה מהסוג של עשה דוחה לא תעשה או מהסוג של פסח או מילה הדוחים את השבת. בדחיות אלו ברור שאין עקירה של דין התורה, דכך הוא סדר הדברים במצוות התורה: כאשר התורה נתנה את מצות השבת ואת מצות המילה, היא קבעה מה צריך לעשות כאשר נוצר מפגש והתנגשות בין שתי המצוות, ובד בבד עם הציווי על המצוות הללו, קבעה התורה מהם הכללים שעל פיהם יש לנהוג כאשר המצוות נפגשות ופוגעות זו בזו. ואמנם, אם אפשר לקיים את שתי המצוות בלי לפגוע באף אחת מהן - יש צורך לקיים את שתיהן, וכמו שאמר ריש לקיש ביבמות (כ' ע"ב): "כל מקום שאתה מוצא עשה ולא תעשה, אם אתה יכול לקיים את שניהם מוטב, ואם לאו יבא עשה וידחה את לא תעשה". אבל כאשר אי אפשר לקיים את שתיהן, יש צורך לנהוג על פי הכללים שקבעה התורה, ואין בכך משום הפקעה של דין התורה.

אולם מצינו סוג אחר של דחייה, וכמו שכתב הרמב"ם (הל' ממרים פ"ב ה"ד): "וכן אם ראו לפי שעה לבטל מצות עשה או לעבור על מצות לא תעשה, כדי להחזיר רבים לדת או להציל רבים מישראל מלהיכשל בדברים אחרים - עושים לפי מה שצריכה השעה. כשם שהרופא חותך ידו או רגלו של זה כדי שיחיה כולו, כך בית דין מורים בזמן מן הזמנים לעבור על קצת מצוות לפי שעה כדי שיתקיימו כולם", עכ"ל. וסוג דחייה זה יש בו ממש הפקעה של דין התורה, שכאשר אין ברירה אכן צריך להפקיע אותה במקרים מסוימים כדי שיתקיימו דברים אחרים.

ומלשון הרמב"ם (הל' שבת פ"ב ה"א וה"ב) נראה שהבין שגדר הדחייה של פיקוח נפש את השבת הוא כפי האפשרות הראשונה. לשונו היא: "דחוייה היא שבת אצל סכנת נפשות כשאר כל המצוות. לפיכך חולה שיש בו סכנה עושין לו כל צרכיו בשבת וכו'. כללו של דבר: שבת לגבי חולה שיש בו סכנה **היא כחול לכל הדברים שהוא צריך להן**". ומשמע מדבריו, שלאחר שכבר צריך לדחות את השבת,

יש לראות את השבת כיום חול; דהיינו, שאין כאן הפקעה של השבת, אלא שהתורה לא העמידה את דבריה במקרה של פיקוח נפש, והרי השבת היא כיום חול.

הרז"ה נקט בהכרח כאפשרות הראשונה הנ"ל

ועל כרחנו צריך לומר, שגם הרז"ה הבין שגדר דחיית השבת מפני פיקוח נפש הוא כפי האפשרות הראשונה (דלקמן יתבאר שהוא לא סבר שהשבת הותרה). שכן אם היינו אומרים כאפשרות השניה - הרי שדחיית השבת היא כקטיעת היד כדי להציל את הגוף, ופשיטא שאין לנו להכניס עצמנו למצב שבו נצטרך לקטוע את היד. ועל כרחנו הוא הבין כאפשרות הראשונה הנ"ל, וכיון שבשבת עצמה הוא אכן צריך למלאכות הדרושות לו עבור הצלתו, הרי זה כיום חול גמור, ואין בדבר משום ביטול מצותה של תורה.

קושיית הר"ף על שיטת הר"ח

והנה, הר"ף (שם) הקשה על הר"ח, מדוע הברייתא אוסרת להפליג רק שלושה ימים קודם לשבת, ואין היא אוסרת בכל יום ויום; שהרי הוא עובר על איסור תחומין, בין אם הוא מפליג בתחילת השבוע ובין אם הוא מפליג בסופו. ולכאורה יש מקום להקשות את קושיית הר"ף גם על הסבר התוספות ועל הסבר הרמב"ן, דגם לשיטתם ההפלגה תגרום שהוא יעבור על איסור בשבת, ולכאורה אין מקום לחלק בין ג' ימים ובין קודם ג' ימים.

קושיית הר"ף אינה קשה בהכרח על שיטת הרז"ה

ולכאורה יש לדון אם קושיית הר"ף תהיה קשה גם על בעל המאור. לכאורה באמת היה מקום לומר שקושייתו תתחזק ביתר שאת: דאם לדעתו אין מקום לחלק באיסורי דרבנן בין קודם ג' ימים ובין לאחר ג' ימים - קל וחומר שאין לחלק חילוק כזה באיסורי דאורייתא, ולדעת הרז"ה ההפלגה בשבת כרוכה באיסורי דאורייתא. אולם לפי הנ"ל, נראה שקושייתו אינה קשה כלל על שיטת הרז"ה. במצבי פיקוח נפש אין איסורי השבת חשובים איסורים כלל, וכאשר מגיעה השבת אין הוא עובר על שום איסור תורה. ויוצא אפוא, שהאיסור להפליג בספינה ג' ימים הוא מחודש, ודוקא הדין שמותר להפליג בספינה קודם לאותם ג' ימים הוא

הדין הפשוט והמובן ממילא. ואין מקום להקשות מדוע אין איסור כבר בתחילת השבוע, דאדרבה, מעיקר הדין היה צריך להיות מותר גם בסוף השבוע. וגם לשיקול "שנראה כמתנה" באמת יש יותר תוקף רק בימים הסמוכים לשבת, כיון שאין בכך איסור עצמי וממשי, ורק עניין של מיחזי, ויש לו קיום רק בימים הסמוכים לשבת. אולם הר"ח והתוספות והרמב"ן לא התבססו על ההיתר של פיקוח נפש, ויוצא אפוא שהאיסור להפליג בספינה תוך ג' ימים הוא פשוט ומובן, ומשום שבסופו של דבר יוצא שהוא עובר על איסורים או עלול לעבור על איסורים, ודוקא ההיתר שבתחילת השבוע הוא זה שאינו מובן כולי האי. לכן מובנת קושיית הר"ף, מדוע האיסור אינו קיים כבר מתחילת השבוע.

ב. הראשונים האחרים אינם חולקים בהכרח על שיטת הרז"ה

אמנם לכאורה, השיקול של פיקוח נפש מוכרח היה לבוא בחשבון גם לפי הבנת הראשונים הנ"ל; דלכאורה כאשר מגיעה השבת והוא יודע שהוא עומד לעשות איסורים כגון יציאה מחוץ לתחום או שייט במים - הוא יכול להימנע מהאיסורים הללו על ידי שהוא יקפוץ מהספינה אל הים. ועל כרחנו אין הוא יכול לעשות זאת, כיון שבכך הוא מסכן את נפשו, ואם כן יוצא שהמשך שהותו בספינה הוא בגדר של פיקוח נפש. ואם הראשונים הנ"ל היו מקבלים את דעת הרז"ה - היה להם להתיר את כל האיסורים הללו מאותה סיבה שהרז"ה מתיר איסורי דאורייתא, והיה צריך לומר בדבריהם כדעת הרז"ה, שתוך ג' ימים הוא נראה כמתנה וכו'. וכיון שכל זה לא רמוז בדבריהם, נראה לכאורה שהם חולקים על בעל המאור, ולדעתם, העובדה שהוא הכניס עצמו למצב של פיקוח נפש מטילה עליו את כל האחריות למה שיקרה לאחר מכן, וכאשר הוא יצטרך לעבור על האיסורים הללו, הוא ייחשב כמזיד רגיל העובר על איסורים. ולכן אסור לצאת ג' ימים קודם לשבת. והסיבה שהתירו לצאת על כל פנים קודם לג' ימים אלו, היא שחכמים לא רצו למנוע לגמרי את האפשרות להפליג בספינות.

אמנם נראה, דבכך יש הבדל בין שיטת התוספות ושיטת הרמב"ן והר"ח. בדעת הר"ח ניתן לומר שאין הדבר חשוב פיקוח נפש, כיון שמעיקר הדין הוא היה יכול לרדת מהספינה בכל שעה ושעה (שהרי הנידון הוא בפחות מעשרה טפחים). וכן בדעת הרמב"ן ניתן לומר שהוא לא יהנה ממלאכת הגוי. ולא מיבעיא במלאכות שהגוי עושה להנאות בעלמא, וכגון שהוא מדליק נר וכדומה, אלא אפילו בפעולות של הפלגה אין הכרח שהישראל יהנה מהן, דיש לו תקנתא להנות

מהמלאכות רק בכדי שייעשו¹. אולם בדעת התוספות, הרי בדרך כלל הוא אכן עלול להימצא במצב של פיקוח נפש, שהרי כמובן אין הוא יכול להתקיים בים בלא לשוט בספינה עצמה. ובכל זאת רואים שמטילים עליו את האחריות על השיוט בים, אע"פ שבשעה שהוא כבר שט, הוא מצוי במציאות של פיקוח נפש.

אולם נראה, שגם בדעת התוספות אין הכרח לומר שהם חולקים על סברת הרז"ה. כשם שאנו צריכים לומר שקודם הג' ימים מותר להפליג, כיון שחכמים לא העמידו דבריהם, ומסתבר שזה כדי שלא למנוע הפלגות בספינה - כך יש לנו לומר שהם חידשו את האיסור במי שמפליג בתוך הג' ימים. ויתכן אפוא שגם הם מודים שמעיקר הדין לא היה צורך לחשוש לאיסורים אלו, כיון שבשבת עצמה הוא יהיה במצב של פיקוח נפש. ומי שמכניס עצמו בהיתר למצב שיביא בהכרח לכך שהוא יצטרך לחלל שבת כדי להציל את הנפש, אינו עובר בכך על שום איסור (וכסברת הרז"ה) - ושאיני הכא שחכמים עצמם גזרו שלא להתחשב בהיתר הצפוי של פיקוח נפש, ומשום שרצו לעשות חיזוק לאיסור². וחכמים מצאו לנכון לגזור רק בג' הימים הסמוכים לשבת (ומסתבר שהם גם לא רצו למנוע הפלגות ממושכות בלב ים). ויתכן אפוא לומר, שהרי"ף לא היה מקשה על התוספות, כשם שלא היה מקשה על הרז"ה, וקושייתו היא בדוקא על הר"ח, שממנו ניתן להבין שהאיסור וההיתר אינם תלויים כלל בפיקוח נפש, ומוטל על האדם לדאוג ביום חול שלא להכניס עצמו למצב שיצטרך לחלל שבת (שלא לשם פיקוח נפש).

וניתן לומר, שגם הר"ח הבין כהבנה הנ"ל בדעת התוספות (שהצורך להימנע ביום חול מעבירה בשבת הוא גזירה מיוחדת של חכמים), ולכן הוא סבר שניתן לחלק בין ג' ימים שלפני שבת ובין קודם לכן. אולם הר"ף הבין בדעתו, שהאדם אחראי על עבירת התחומין שהוא יעבור, והרי הוא נחשב כמי שעבר על תחומין באיסור. ולפיכך הוא הקשה שלפי זה אין מקום לחלק בין הימים. ועכ"פ גם בדרך זו אין סיבה לומר שהראשונים חלקו על סברת הרז"ה.

1. אם נניח שעצם ההתקיימות בלב ים אינה כרוכה בהכרח בעשיית מלאכות על ידי הגוי, והמלאכות נדרשות רק אם רוצים להתקדם ולהמשיך להפליג בלב ים.

2. ובניגוד לכל הפעולות האחרות שאינן צריכות להיעשות בהכרח בשבת, ויתכן שהספינה תוכל לעמוד בלב ים מבלי שיצטרכו לעבור על אף איסור דאורייתא - הש"ט עצמו בספינה הוא הכרחי כמובן. ולכן נימקו התוס' את האיסור בסיבה זו ולא נימקו זאת באיסורים האחרים שעלולים להיות.

ועוד ניתן לומר, שהר"ף לא שלל באופן עקרוני את הדעה שניתן להיכנס למצב של היתר שיגרור אחריו פיקוח נפש, אלא שהוא לא קיבל את העיקרון של חלוקת השבוע (גם ברמה של איסורי דרבנן). ולכן הוא הקשה על הר"ת, שאם חכמים כבר מצאו לנכון לגזור, מדוע הם חילקו את השבוע. ואיה"נ שקושיה זו היתה יכולה להישאל על הרז"ה, ואיה"נ שאם פוסקים כמו הר"ף אזי אין מקום לחלק את השבוע. אבל לגבי העיקרון הוא מסכים שניתן להיכנס למצבי היתר שיביאו לפיקוח נפש. וניתן אפוא לומר, שלדעתו, אם אין בעיה של עונג שבת (כגון במים מתוקים) - יש אפשרות להפליג בספינה סמוך לשבת, ואף אם הוא יודע שיצטרך לעבור על איסורי תורה מחמת פיקוח נפש.

ביאור שיטת השולחן ערוך

ולפי זה מובן, מדוע השו"ע (סי' רמח) פסק הן כדעת הר"ף והרמב"ם (ס"ב) והן כדעת הרז"ה (ס"ד), וכן הריב"ש (סי' יז, קא וקנב) הסכים עם פירוש הר"ף והרמב"ם ואעפ"כ פסק כדעת הרז"ה, והתיר להפליג בספינה או לצאת בשיירה, אף שהוא יודע בביורו שיצטרך לחלל שבת מחמת הסכנה. והיינו משום שמבחינת הדין אין הכרח לעשות בנייהם מחלוקת, ואפושי מחלוקות בכדי לא מפשינן.

קושיית המשנ"ב על השו"ע ויישובה לפי המבואר לעיל

אמנם המשנ"ב (שם בהקדמתו לסימן) הביא את הרז"ה בלשון זו: "והנה הרבה טעמים נאמרו על זה בפוסקים. יש אומרים הטעם, שמא יצטרך הישראל לעשות מלאכה בעצמו בשבת משום פיקוח נפש במקום סכנה הוא" וכו', עכ"ל. ומבואר מדבריו, שהבין שלדעת הרז"ה האיסור אינו משום שהוא נראה כמתנה לחלל את השבת, אלא האיסור הוא בעצם העובדה שהוא גורם לכך שלאחר מכן יצטרך לחלל את השבת. וכיון שהמשנ"ב הבין כך את הרז"ה, כבר לא היתה לו שום סיבה לחלק בין הרז"ה ובין שאר הראשונים, דגם הם תלו את טעם האיסור בכך שהוא מכניס עצמו לחילול שבת. ולכן הוא כתב שם: "והר"ף סבירא ליה, דאי משום חשש מלאכה או תחומין - ודאי היה אסור אף קודם ג' ימים, וגם לדבר מצוה לא היה מותר", עכ"ל; דבאמת לפי הבנה זו קושיית הר"ף (שהקשה רק על הר"ח) קשה גם על בעל המאור. ולפיכך בביאור הלכה (ד"ה ופוסק עמהם) הוא תמה על השו"ע והרמ"א שהביאו את הרז"ה להלכה, וטען שם שאם הר"ף הקשה על הר"ח מדוע הוא מתיר איסורי תחומין קודם לאותם ג' ימים - ק"ו שהוא יקשה על בעל

המאור שהתיר איסורי דאורייתא. ועוד טען שם, שאף אם ניתן להבין בסברה שחכמים התירו איסור תחומין קודם לג' ימים - לא ניתן להבין כלל כיצד התירו איסורי דאורייתא קודם לג' הימים. לכן צידד הבה"ל, שלא להתיר להיכנס לספינה כשיודע בבירור שהוא עלול להגיע לידי מלאכות דאורייתא, דכל הפוסקים חולקים על דין זה.

ואולם נראה שאין להבין כך בדעת בעל המאור. בכל דבריו שם הוא לא התייחס כלל לעצם המלאכות שהוא עלול לעבור בשבת. הטענה היחידה שהוא טוען כנגד המפליג בספינה, היא שהוא "נראה כמתנה על חילול שבת"; דהיינו, שכניסה לספינה באופן שידוע שהוא מתעתד לחלל את השבת, נראית כהפקעה של איסורי שבת. אבל ודאי שאין היא באמת מפקיעה את איסורי השבת, ואדרבה, הרז"ה ממשיך שם מיד ואומר "מפני שאין דבר העומד מפני פיקוח נפש"; דהיינו, כיון שהוא יצטרך בצדק לחלל את השבת כשתגיע השבת, דאין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש, לכן מעשה ההפלגה נראה כהתנאה על חילול שבת. ויוצא אפוא, שדברי הרז"ה ודברי שאר הראשונים אינם שייכים זה לזה כלל, ולכן גם קושיית הרי"ף על הר"ח אינה קשה כלל על הרז"ה וכמו שהתבאר לעיל. לכן גם מוצדקת פסיקתם של הריב"ש והשו"ע והרמ"א שקיבלו את פירוש הרי"ף והרמב"ם ואעפ"כ פסקו את דינו של הרז"ה, וכמו שהתבאר לעיל. וגם הקושיה שהקשה, כיצד התירו לו לעבור על איסורי תורה כשמפליג לפני הג' ימים אינה קשה כלל על הרז"ה; דנראה שהמשנ"ב הבין את גדר הדחייה כעקירת דבר מן התורה, וכאפשרות השניה שהתבארה לעיל, ולפיכך היה פשוט לו שאם הוא מכניס את עצמו למצב שיצריכנו לחלל את השבת מפני פיקוח נפש, הוא נחשב כעובר על איסורי תורה בכדי. אולם לפי מה שהתבאר, שבשעת הצלת הנפש בשבת אין הוא עובר על שום איסור, והוי היתר גמור לכל הדברים שהוא צריך להם, אין לראות בפעולותיו משום ביטול השבת, ואין הוא נחשב כעובר על איסורי תורה בכדי.

ג. מסקנה הלכתית העולה משיטת הרז"ה וכפסק השו"ע

היוצא לנו מכל האמור, שניתן להכניס עצמו קודם לג' הימים שלפני השבת למצבים שיביאו בהכרח לכך שהוא יחלל שבת משום פיקוח נפש. ויתרה מזו נראה, דגם בג' הימים שלפני השבת אין צורך לעשות שום פעולה שתמנע את חילול השבת בשבת; דעד כאן לא אסר הרז"ה להיכנס לספינה בג' הימים הללו,

אלא משום שהוא מכניס עצמו בידים למצב שיביא בהכרח לדחיית השבת. אבל כאשר הוא נוהג כהרגלו, וההכרח לחלל את השבת בא ממילא בשבת עצמה, אין הוא נראה כמתנה על חילול השבת, ועל כך לא מצינו שגזרו חכמים, ולפיכך אין בדבר סרך איסור כלל. ואמנם המג"א והמשנ"ב (סי' של סק"א) הביאו את דברי ספר חסידים (סי' תתנה), שכתב שכאשר היולדת מגיעה לחודש התשיעי להריונה צריך להזמין הכל מערב שבת כדי שלא יחללו שבת, אולם נראה פשוט שכל זה אינו אלא משום מידת חסידות, ואכן כך ראוי ורצוי לעשות, אבל אין זה מעיקר הדין.

הבדל מהותי בין סוגי אונסים שונים לעניין אחריותו על ביטול מצוות

אמנם נראה ברור, שאם אדם ילך למדבר ולא יקח עמו תפילין, ולאחר מכן הוא יהיה אנוס, דבאותה שעה שיצטרך להניחם הם לא יהיו בידו ולא תהיה לו אפשרות להשיגם - הרי הוא נחשב פושע וכמבטל מצוות עשה בזדון, ולא דמי כלל לנידונו של הרז"ה. וזאת משום שבנידון דהרז"ה הרי הוא עסוק בהצלת נפשות בשבת, ועיסוק זה הופך את חילול השבת להיתר גמור. ויוצא, שהוא רק הכניס את עצמו למצב שיביאנו בהכרח לעשיית מעשי היתר ותו לא מידי. אולם כאשר הוא מצוי במדבר ואין לו תפילין, הוא ממשיך להיות מחויב במצוות התפילין גם באותה שעה³, ויוצא אפוא שהוא הכניס את עצמו למצב שיביאנו בהכרח לביטול מצוה שהוא מחויב בה באותה שעה. וכיון שהכניסה למצב זה היתה בידיעה ובכוונה, הרי הוא נחשב כפושע וכמבטל מצוות עשה בזדון.

ד. מחלוקת הרז"ה והרמב"ן כשיודע לפני המילה שיצטרך לחמם מים

והנה, בפרק ר' אליעזר דמילה כתב הרז"ה (דף נג ע"א בדפי הר"ף, ד"ה כתב הר"ף) וז"ל: "כתב הר"ף ז"ל בהלכות: מרחיצין את הקטן כדרכו בין לפני המילה בין

3. כן הסכימו כל האחרונים, ויש לכך הרבה נפ"מ. ואמנם באתון דאורייתא (כלל יג) רצה להוכיח מהתוס' בגיטין (מא ע"א ד"ה לישא) שחילקו בין אונס של פריה ורביה ובין אונס של לשבת יצרה, שיש הבדל בין מצוות שבין אדם למקום שבהן הוא נפטר לגמרי ואינו בר חיובא מחמת אונסו, ובין אונס שבין אדם לחברו שבהן אין הוא נפטר. אולם נראה דלא זהו החילוק, אלא כמבואר במקבילה של התוס' בב"ב (יג ע"א ד"ה שנאמר), דלשבת יצרה חשובה מצוה רבה יותר, דזו מטרת העולם, כמבואר בפסוק. ובר מן דין, נראה דוחק לומר דלשבת יצרה היינו מצוות בין אדם לחברו, ואכמ"ל.

לאחר המילה, בין בחמין שהוחמו בשבת בין בחמין שהוחמו מע"ש. ולא היה לו לומר כך, אלא כך: מרחיצין את הקטן כדרכו לפני מילה בחמין שהוחמו בע"ש, ולאחר מילה אם נשפכו חמין שלו, מחמין לו חמין אף בשבת, מפני שסכנה היא לו. והוא שנשפכו לאחר מילה; אבל אם נשפכו קודם מילה - המילה נדחית ואין השבת נדחה. וראיה לדבר מההוא ינוקא דאישתפוך חמימיה וכו', ואע"פ שמכשירין שלאחר שחיטת הפסח דוחין את השבת, התם במכשירין שא"א לעשותם מע"ש. אבל מכשירין של מילה כגון חמין לרחוץ בו, שאפשר להחם לו מע"ש - אינן דוחין את השבת אלא אם כן נשפכו חמין שלו לאחר מילה. וגרסינן נמי התם בפרק אלו דברים, אמר רבא: לדברי ר"א הכל אצל מילה חולין הן, ולא שנא בריא ולא שנא חולה אין מחמין לו חמין בשבת להברותו ולמולו. ואע"ג דהדר ביה רבא מההיא לטעמיה דר' אליעזר וכו', מ"מ אליבא דרבנן ליכא ספיקא, דלא דחינן שבת להחם חמין לתינוק אלא כשנשפכו חמין שלו לאחר מילה" וכו', עכ"ל. ואולם הרמב"ן בחידושי שם (קלד ע"ב) חלק על כך, וסבירא ליה שצריך למול את התינוק כיון שניתנה שבת להידחות אצל המילה, ולאחר מכן התינוק מצוי כבר במצב של פיקוח נפש ואז מותר להחם לו חמין, דפיקוח נפש דוחה את השבת.

הסתירה לכאורה בדעת הרז"ה

וכבר הקשו על בעל המאור, דלכאורה דבריו בהפלגה בספינה ודבריו הנ"ל סתרי אהדדי: דממה שכתב בדין ספינה מוכח, שמן התורה מותר לאדם להכניס את עצמו למצב שבו הוא יודע שיצטרך לחלל את השבת. אולם ממה שכתב בדין מילה, מוכח שאסור לו מן התורה להכניס עצמו למצב כזה; כי אם האיסור היה רק מדרבנן - היה צריך להתיר לו למול, שהרי במקום מצוה לא העמידו דבריהם, כמו שבספינה מותר להפליג במקום מצוה אפילו בערב שבת. וגם לא מסתבר שהרז"ה היה מחדש מעצמו שחכמים ביטלו מצות מילה בזמנה, דבלי ראייה מפורשת בגמרא אין לנו לומר שחכמים העמידו דבריהם אפילו במקום מצוה שיש בה כרת. וגם לא משמע מדבריו שיש בדבר תקנת חכמים מיוחדת שמבטלת מצות מילה בזמנה, דהרז"ה טען שאין לגרום לפיקוח נפש בפשטות ומסברה, ולא בהסתמך על תקנת חכמים כל שהיא.

אפשרות יישוב הרז"ה לפי שיטת הריטב"א והקושי בכך

והיה מקום לדחות על פי הבנת הריטב"א בדעת הרז"ה, דבסוגיה שם (ד"ה ת"ר אין מפליגין) כתב וז"ל: "וקרוב לזה פי' רז"ל שהאיסור מפני שפעמים באים לידי ספק סכנה, ונראה כמתנה" וכו', עכ"ל. ומבואר שהבין בדעתו, שאין המדובר על כניסה בטוחה לסכנה ואפילו לא על כניסה לספק סכנה, אלא רק למצב שבו יכולה להיות אפשרות שיהיה ספק סכנה. וחשש כזה גרע אפילו מספיקא דאיסור דאורייתא, שהרי אין המדובר אלא על חשש שיבואו לידי חילול שבת. וגם סוף סוף הוא לא יעבור ממש על איסור דאורייתא כאשר יחלל את השבת, ואפילו בספיקא דאורייתא גמור כתבו הרבה פוסקים שהוא איסור דרבנן בלבד, ולכן גם בנידון דידן אין בדבר אלא רק איסור דרבנן. אולם נראה שלא ניתן לומר כן, דבר"ן שם ובריב"ש שם, וכן מסתימת לשון הרז"ה שכתב שהוא "עתידי לחלל את השבת" וגם הגדיר את המקומות כ"מקום סכנה", מבואר להדיא שדינם אמור גם באופן שברור לו שהוא יגיע למצב של פיקוח נפש, וכן מבואר בשו"ע (סי' רמח ס"ד), שהביא את תשובת הריב"ש הנ"ל.

תירוץ הקהילות יעקב והקשיים שבו

ומכורח קושיה זו טען הקהילות יעקב (שבת סי' טו), שיש לחלק בין כניסה למצב של פיקוח נפש בשבת, ובין כניסה למצב זה ביום חול; דבשבת כבר חל עליו חיוב שביתה, אבל ביום חול לא חל עליו חיוב זה, ולכן אין בכך אלא רק איסור דרבנן. ולכן במילה שהיא בשבת יש איסור דאורייתא, אבל בהפלגה בספינה ביום חול אין איסור אלא מדרבנן בלבד. וכן הוכיח מאסתר שהיתה חשובה כעוברת ברצון משום שהכניסה עצמה לאונס לאחר שכבר היתה בת חיובא. אולם יעו"ש, שהקשה על דברי עצמו מהא דריש כתובות, דאמרינן ולידרוש להו דאונס שרי; והרי היא מכנסת עצמה למצב של אונס לאחר שכבר חל עליה איסור זנות. ויעו"ש שחזר בו, וקבע שגם דבר זה נחשב אונס, אלא שלפי זה לא מובן כיצד יישב את הסתירה הנ"ל בדעת בעל המאור (ובאמת דבריו שם צ"ע, דלא משמע מהם שהקושיה הדרא לדוכתא).

ומלבד זאת קשה, מהו אותו איסור דאורייתא שעליו הוא עובר, כאשר הוא מכניס עצמו למצב שבו יצטרך לאחר מכן לעבור על איסור דאורייתא. אם נאמר שיש איסור עצמי על כניסה למצבים של פיקוח נפש - יקשה דלא מצינו איסור מפורש כזה בתורה. ואם נאמר שהאיסור הוא בשעת חימום המים - הרי באותה

שעה הוא עושה מצוה גדולה, שהרי הוא מציל בכך את התינוק. ואם האיסור הוא בשעת המילה - אם כן כיצד יש לחייב אותו על פעולת חימום המים כשהוא עושה את המילה. ואם נאמר שהאיסור הוא על פעולת המילה - אם כן יצא לפי זה, שאם הוא רק נכנס לספינה בשבת, אין הוא עובר על איסור דאורייתא, דפעולת הכניסה לספינה כשלעצמה אינה כרוכה באיסור תורה, ואזל אפוא כל החילוק שבין ערב שבת ובין השבת עצמה.

יישוב שיטת הרז"ה

ונראה לומר, דבאמת סבירא ליה לבעל המאור שניתן להכניס עצמו למצב שיביא אחר כך לעשיית מלאכות בשבת משום פיקוח נפש, ומשום שבאותה שעה השבת היא כחול לכל הדברים שהוא צריך להם. ודבר זה נכון בין בשבת, שכבר חלו עליו חיובי השבת, ובין קודם השבת, שעדיין הוא לא התחייב בה. ואין להקשות מדבריו במילה; דלדעתו, התורה התירה לדחות מפני מצות המילה רק את איסור החבלה בשבת הכרוך במילה עצמה⁴, אולם לא מצינו שהתורה תתיר לדחות מפני מצות המילה גם את הכנת הסממנים. וכיון שכך, אין לנו רשות להכניס עצמנו למצב שבו נצטרך לדחות את השבת גם במילה עצמה וגם בהכנת הסממנים. ובאמת כך משמע מלשונו שם, דבכל דבריו אין הוא נכנס לדיון בנידון דפיקוח נפש, וכל הדיון שלו הוא רק אם המילה נדחית או השבת נדחית. והנימוק שלו שהמילה נדחית, הוא שמדובר על מכשירי מילה שיכולים להיעשות בערב שבת, ומכשירים כאלו אינם נדחים מפני השבת. ומשמע שהיה ברור לו שהיה ניתן באופן עקרוני להיכנס למצב שיביא לידי חילול שבת בגלל פיקוח נפש, אולם יש לראות את הכנת הסממנים ואת המילה כמקשה אחת, שכולה אינה דוחה את השבת. וכן מוכח מהרשב"א שכתב כדעת הרז"ה, וטען שמקרה זה רמוז בדברי המשנה בדעת ר' עקיבא שמכשירי מילה אינם דוחים את השבת. ומוכח שהבין, שהאיסור נובע מכך שלא הותרה מילה ומכשיריה אלא רק המילה. אבל אין האיסור נובע מכך שהוא מכניס עצמו למצב של פיקוח נפש; דאם כן, לא היה ניתן לראות את דברי ר' עקיבא כמקור לדיון, דלעולם אימא לך שמכשירי מילה אינם

4. לדעת הרמב"ם; ולדעת ראשונים רבים אחרים הוא איסור נטילת נשמה, ו"א משום צובע, ואכ"מ.

דוחים, אבל מותר למול ולאחר מכן להיכנס למצב של פיקוח נפש, ואז ההיתר יהיה לא משום מכשירי מילה אלא משום פיקוח נפש.

ולפי זה מובן, שבאמת האיסור הוא מדאורייתא ולא מדרבנן, וגם אין צורך להגיע לכך שיש איסור דאורייתא להכניס עצמו למצב שיבוא לידי איסור. ולפי זה גם מיושב המקרה של כתובות דלדרוש להו דאונס שרי: דאמנם נשים אלו נכנסו למצב של פיקוח נפש לאחר שהן כבר היו בנות חיוב בדבר שאותו הן באו לדחות, אולם כאמור לעיל - אין שום איסור תורה להכניס עצמו בהיתר למצב שיביאנו לפיקוח נפש ולדחיית איסורים, ואפילו מדרבנן לא מצינו להדיא איסור כזה, אלא רק בעניין איסור הפלגה והעמדת מצור לפני שבת. וגם אם נאמר שקיים איסור כללי מדרבנן להכניס עצמו למצב כזה של פיקוח נפש, הרי חזינן שאיסור זה נדחה מפני מצוה. ולכן ברור שלבתולות היה מותר להינשא לכתחילה, דודאי הנישואין חשובים מקום מצוה, ולא היה בכך לא איסור דאורייתא ואף לא איסור דרבנן.

מסקנה לדינא

ולפי זה יוצא, שלצורך מצוה מותר להכניס עצמו גם בשבת עצמה למצב שיכרוך אחריו פיקוח נפש ועשיית מלאכות - ובלבד שפעולת הכניסה עצמה היא פעולה של היתר גמור, ואין בה איסור, ואפילו לא איסור דרבנן.